

КОННОВА Н.О. (аспірант к-ри теорії культури і філософії науки ХНУ імені В.Н. Каразіна)

НОМО ECONOMICUS ЯК МИФ І АБСТРАКТНЕ ПОНЯТТЯ

В статті розглядаються філософсько-методологічні та антропологічні аспекти концепту homo economicus у філософському та загально-гуманітарному дискурсі. Показано, що ці аспекти є історично та змістовно пов'язаними, що homo economicus як абстракція історично витікає з уявлень про homo economicus як антропологічний тип інакше. Крім того показано, що в країнах з різною структурою економіки на перший план може висуватися або один, або інший аспект даного концепту в залежності від потреби.

Ключові слова: homo economicus, абстракція, ідеалізація, антропологічний тип, ідеальний тип.

Коннова Н.А. НОМО ECONOMICUS КАК МИФ И АБСТРАКТНОЕ ПОНЯТИЕ В статье рассматриваются философско-методологические и антропологические аспекты понятия homo economicus в современном философском и общегуманитарном дискурсе. Показано, что эти аспекты являются исторически и концептуально

связанными, что homo economicus абстракция исторически возникает из homo economicus как антропологического типа и наоборот. Показано также, что в странах с разной структурой экономики, в зависимости от потребностей тех или иных групп, на первый план может выдвигаться либо один, либо другой аспект homo economicus.

Ключевые слова: homo economicus, абстракция, идеализация, антропологический тип, идеальный тип.

Konnova N.A. HOMO ECONOMICUS AS A MYTH AND ABSTRACT CONCEPT In the article philosophic methodological and anthropological aspects of the homo economicus concept in modern philosophic and common humanitarian discourse are regarded. It's demonstrated that these aspects are connected historically and methodologically, that the homo economicus as an abstraction emerges of the homo economicus as an anthropological type and on the contrary. It's demonstrated also that either one or another aspect is stood the first in states with different structure of their economics depending on their needs.

Keywords: homo economicus, abstraction, idealization, anthropological type, ideal type.

В сучасній літературі, присвяченій філософським і методологічним проблемам економічної теорії термін «homo economicus» вживається в двох основних значеннях. Перше розглядає його як суто технічний конструкт чи модель, утворену у виді суми певних припущень та уявлень, узятих у їхній граничній формі, або, якщо простіше, як певну ідеалізацію. Друге розглядає «homo economicus» як певний антропологічний тип, який характеризується відповідними ціннісними та поведінковими особливостями [3, с. 175]. Російський дослідник А.Н.Сорочайкін називає такий другий варіант «психологізованим» варіантом першого ідеалізованого варіанту і вказує на те, що його можна розглядати як абстракцію психологічних аспектів суто економічної поведінки [4, с. 122].

В даній статті пропонується розглянути співвідношення методологічних та культурно-антропологічних аспектів концепту т.зв. homo economicus-а, або, якщо простіше, якою мірою можна говорити про відповідний культурно-антропологічний тип у його реалістичній інтерпретації, а у якій як про суто технічний термін концептуально-мовного каркасу економічної науки. Як буде показано, ці два аспекти є історично й методологічно нерозривно пов'язані і не можуть розглядатися у відриві один від одного.

Безперечно, що в рамках сучасної економічної теорії homo economicus є насамперед ідеалізацією, тобто певною умовною моделлю людини, чия поведінка визначається виключно власними економічними інтересами, які вона переслідує безвідносно щодо інтересів інших людей. Умовність такої моделі є очевидною для всіх теоретиків економічної теорії та філософської антропології і використовується в ролі суто абстрактного конструкту для побудови подальших економічних моделей.

Між тим слід зазначити, що конструкт homo economicus-у виник не в результаті уможлидних міркувань, а має досить таки довгу передісторію. Вперше його вводить у своїх працях класик політичної економії Джон Стюарт Мілль. Він пише, що політична економія не займається усією цілісністю різних сторін життя суспільства чи окремої людини, а бере з цієї цілісності лише один аспект, аспект накопичення багатства. Відповідно, людина в контексті політичної економії береться як істота, яка бажає володіти матеріальними цінностями. З усіх властивостей притаманних людині розглядаються лише такі (відраза до праці, бажання задоволення тут і нині), які є дотичними до цього аспекту. Ключовим моментом людської природи в даному зрізі виступає індивідуалізм (тобто кожен сам за себе і переслідує власні інтереси), який виражається в матеріальному зацікавленні та інструментальній раціональності [5].

Слід зазначити однак, що витoki концепту «homo economicus» чітко простежуються до т.зв. «selfish school» («егоїстична школа»), представниками якої були Гоббс і Мандевіль. Так, Томас Гоббс ще у своєму «Левіафані», виданому в 1651-му році, пише про природний стан як про війну всіх проти всіх, вказуючи, що в основі людської природи лежать самі лише сваволя та егоїзм, не стримувані жодними моральними властивостями. Мандевіль, порівнюючи економічне життя з працею бджіл у вулику, так само визнає, що основою усього виступають егоїзм і бажання власної вигоди, однак указує при цьому, що вони зовсім не обов'язково ведуть до війни всіх проти всіх, але можуть також породжувати загальну вигоду. Загальний висновок, який слідує з концепції «selfish school» – це презумція методологічного індивідуалізму та егоїзму в аналізі місця людини в соціумі. Саме це стає світоглядно-методологічною передумовою теорії засновника політекономії як науки, англійського філософа Адама Сміта з його ідеями «власного інтересу» [self-interest] та «невидимої регулюючої руки» [ринку]. Невидима рука ринку координує дії з переслідування власного інтересу, в результаті, кожен агент ринку, переслідуючи лише власну вигоду, сприяє користі інших і зростанню загального добробуту [5]. Концепт Міля відразу викликав не лише зацікавлення, але також і жваву критику. Критики Мілля відзначали при цьому занадто спрощений характер такого бачення, яке повністю ігнорує моральну сторону справи. Але, є очевидним, дане спрощення виступає абсолютно необхідним, оскільки з усього багатоманіття мотивів і цінностей потрібно обрати лише такі, які безпосередньо впливають на процес економічної діяльності, відкидаючи усе інше, з тим щоб створити певне концептуальне ядро для побудови абстрактного каркасу теорії. Так, наприклад Дж. Інграм «карикуризував» homo economicus-а, вказуючи, що він відрізняється від genus Homo як свого роду “money-making animal” («тварина, що робить гроші»).

Теорія будується через узагальнення, абстракції та ідеалізації такі як «досконалий ринок», «суто планове господарство», «попит і пропозиція» тощо. Вони утворюють певні семіотично-концептуальні структури, крізь призму яких оцінюються реальні економічні процеси. Одним з елементів таких структур і виступає ідея homo economicus-а. Вона є одночасно абстракцією та ідеалізацією – абстракцію див. раніше, репрезентацію Міля; що ж стосується ідеалізації, то тут можна згадати визначення homo economicus-а запевний ідеальний тип. Автор теорії ідеальних типів М. Вебер визначав останні як такі, що створюються за посередництвом однобічного підсилення одного чи декількох моментів з одночасним поєднанням відповідних явищ, які їм відповідають і разом із ними утворюють певний мисленевий образ. Останній, стверджує Вебер, не існує в дійсності, а є усього лише утопією. Образ не існує в реальності, але існує в уявленні [4, с. 121-126]. .

Тобто, є цілком очевидним, що, якщо homo economicus і є абстракцією, то виникає вона не просто так, а як продовження певного антропологічного образу, і що передумови виникнення ідеї homo economicus-а слід шукати в особливостях ментальності Нового часу. У своїй книзі «Галактика Гутенберга» канадський філософ Маршалл Мак-Люен відзначає, що саме в цей час «люди переводили себе зі світу ролей до світу посад» [1, с. 29]. Що саме в цей час (перелоним моментом виступає XVI-те століття) внаслідок винайдення книгодруку і перетворення читання на масовий феномен культури починає змінюватися панівний тип сприйняття людини. Він змінюється з так званого аудіотактильного на візуальний. Звичка читати, тобто сприймати інформацію суто візуально, через абстрактні значки, що послідовно слідує один за одним, інтеріоризується і призводить до того, що в сприйнятті людини починають домінувати суто візуальні дані, інші ж чуття просто ігноруються. Така зміна породжує те, що ми звичайно називаємо класичною раціональністю. Остання передбачає т.зв. візуальну логіку^[1] і суб'єкт-об'єкту дихотомію. Остання є насамперед характеристикою візуального типу сприйняття, який вимагає наявності певної відстані (а отже чіткого розділення і протиставлення) між суб'єктом і об'єктом. Об'єкт чітко стає тим, чим він

мислився з самого початку, тобто тим, що протистоїть активності суб'єкта і є незалежним від нього. Суб'єкт і суб'єктивне починають асоціюватися з тим, що не є об'єктом і об'єктивним. Відбувається розщеплення цілісної індивідуальності, якій відповідає таке ж цілісне аудіотактильне сприйняття, на окремі складові та функції. У своїй книзі Мак-Люен наводить багато різних нюансів такого розщеплення. Це і розщеплення на внутрішнє (суб'єктивне) і зовнішнє (об'єктивне), на особистіть і функцію, раціональне та ірраціональне тощо. Абстрагується абсолютно все. Якщо аудіотактильне сприйняття дописемної культури не передбачало виділення тих чи інших сторін життя в окремі незалежні чи автономні галузі, то сприйняття візуальне наполягає саме на такому. Відповідно, якщо раніше майно і влада чи політика та економіка були нероздільними, і бути можновладцем означало також певний образ і власність, що забезпечує цей образ, то тепер вони можуть мислитися окремо. Відповідно і влада (політика) і володіння (економіка) стають функціями [1].

В такому контексті стає можливим розгляд людини у виді сукупності певних аспектів і функцій: людина політична, людина мисляча, людина як тіло (чи організм) тощо. Людина економічна стає одним із аспектів життя людини. Відповідно той хто займається економікою сприймає людину (в тому числі себе самого) як homo economicus-а. Тобто як певний образ. Очевидно, що цей образ не може бути повним і цілісним.

Економіка передбачає серед іншого працю, в тому числі таку, яку важко змодельовати через саме лише переслідування вигоди. Взагалі в моделях людини економічної аспект праці відсувається далеко на другий план. Це має своє пояснення. Справа в тому, що всі так звані класичні економічні теорії як XIX-го, так і XX-го століття робили наголос на торгівлі. Що саме торгівля сприяє загальній вигоді і робить усіх багатими. Але при цьому дуже часто при розширенні торговельних зв'язків та скасуванні бар'єрів багаті країни стають ще багатшими, а бідні так і лишаються бідними. Чому? Сучасний американський дослідник Ерік Райнерт пояснює це різною продуктивністю праці.

Е. Райнерт наводить три різновиди визначення капіталізму. По-перше, це два визначення часів холодної війни – а саме: 1) визначення капіталізму як системи, що спирається на приватну власність на засоби виробництва, у якій вся регуляція віддана ринковим механізмам (таке визначення в тих чи інших варіаціях, фактично, є загальноновизнаним на сьогодні) і 2) марксистське визначення, яке в цілому повторює перше, підкреслюючи класовий характер суспільства при капіталізмі. Недоліком і першого, і другого за Райнертом є відсутність особливих згадок про виробництво. Обидва зазначені підходи, відзначає Райнерт, беруть початок у трудовій теорії вартості Д. Рікардо, яка спирається на суто механічне поєднання праці і капіталу, без аналізу продуктивності праці [2, с. 165-170].

Третій підхід, який наводить Райнерт - це підхід Вернера Зомбарта, що був поширеним на початку XX століття. Капіталізм за Зомбартом – це устрій, який спирається на такі чинники: 1) підприємців або людей, що є агентами економічної ініціативи, 2) державу, що забезпечує умови для реалізації їх ініціативи, 3) машинний процес або механізовану індустрію. Тобто, капіталізм – це не просто певний соціально-економічний устрій, а устрій саме індустріальний, який передбачає високу продуктивність праці і, як наслідок, високу віддачу від капіталовкладень.

Власне головна ідея Райнерта полягає в тому, що багаті країни є багатими, а бідні бідними внаслідок різної продуктивності праці, внаслідок того, що багаті країни розвивають галузі з високою продуктивністю та віддачею (тобто індустріальне виробництво), а бідні з низькою (тобто видобуток і продаж ресурсів та агровиробництво). Підхід Зомбарта дозволяє включити цей момент у загальну економічну теорію. На нещастя ж для бідних країн пануючими в XX столітті стали теорії, які беруть початок від А. Сміта та Д. Рікардо, які de facto об'єднують торгівлю і виробництво в абстрактні робочі години. В другій половині XX століття в гонитві за науковістю економічні теорії рухаються в бік все більшої формалізації та

математизації. Формалізувати ж вдається лише такі чинники, як капітал (гроші), робочу силу (людські ресурси) та ринки, чинники, які з точки зору теорії Зомбарта є другорядними і допоміжними стосовно виробництва. Рухаючись у цьому напрямку, економічні теорії стають усе більш замкненими на самих себе. «Економічна теорія відсахнулася від «млявих» соціальних наук на кшталт соціології і підвищила свій авторитет, присунувшись ближче до таких «суворих» наук, як фізика. Проте економісти використовували модель рівноваги, від якої фізики відмовилися ще в 1930-х роках. Економісти поступово втратили свою колишню здатність рухатися між теоретичними моделями і реальним світом і корегувати моделі, коли вони вочевидь суперечать звичайному здоровому глуздові» - пише Райнерт [2, с. 167].

Щоправда це все здебільшого у теорії, жертвою якої стають саме бідні країни. В багатих же країнах панує прагматизм^[2]. Прагматизм, який полягає в тому, що внутрішній ринок відкривається лише після того, як з'явиться розвинута індустрія з високою продуктивністю праці та капіталовіддачею.

У цьому зв'язку і на завершення можна констатувати, що концепт *homo economicus* набуває різного характеру в багатих і бідних країнах. У багатих він виступає суто як наукова абстракція, необхідна для побудови економічних теорій. Сам же реальний спосіб як життя, так і праці різко відрізняється від абстракції. В бідних же країнах *homo economicus* перетворюється на прокляття, яке переслідує людину, змушуючи жертвувати повнотою творчого життя задля економічного виживання.

Література

1. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга – Київ, Ніка-центр, 2008. – 392 с.
2. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли ... і чому бідні країни лишаються бідними// Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли ... і чому бідні країни лишаються бідними – К. Темпора, 2014. - 444 с.
3. Сорочайкин А.Н. Методологические аспекты «homo economicus» как антропологической модели: идеализация, конструктивность, символичность//Основы экономики, управления и права, выпуск № 2 (2), 2012. – 130 с.
4. Сорочайкин А.Н. Homo economicus: антропологические предпосылки и эпистемологические допущения экономических теорий: монография. Самара: Офорт, 2009. - 352 с.
5. Aktipis Athena C., Kurzban Robert O. Is Homo economicus extinct? Vernon Smith, Daniel Kahneman and the Evolutionary Perspective // Journal of Economic Literature Codes: B25, B31, B52 // AktipisKurzban2004AAE.pdf

---

^[1] Візуальна логіка являє собою логіку розташування об'єктів у візуальному просторі. Фактично вона є елементарною формальною логікою, доповненою хіба що вимогою візуального характеру зв'язку між причиною і наслідком. Тобто визнаються лише ті зв'язки, які можуть бути чітко простежені у візуальному просторі.

^[2] Прагматизм стосовно економічних питань, а також прагматизм у ширшому розумінні слова, як система світогляду та життєвої філософії. Недаремно саме у США, найрозвинутішій індустріально-технологічній країні світу, прагматизм (філософський напрямок) був і залишається найпопулярнішим напрямком філософії.